

Звонку і знутры

Праблема псіхалагізму і мастацкага характару ў сучасным літаратуразнаўстве

Валянціна ТКАЧУК,
аспірантка

Навуковы кіраўнік –
МЕЛЬНИКАВА Зоя
Пятроўна, доктар
філалагічных навук,
прафесар

Псіхалагізм і мастацкі характар у літаратуразнаўстве другой паловы XX стагоддзя знаходзіліся ў полі зроку айчынных і замежных даследчыкаў як важныя навуковыя катэгорыі. Іх значнасць і запатрабаванасць абумоўлены непасрэднай сувяззю амаль з усімі кардынальнымі пытаннямі літаратуразнаўства, паколькі ў цэнтры ўвагі стварэння вобраза (апісання) быў і застаецца чалавек у цэлым, у тым ліку з невычарпальнай разнастайнасцю праяў яго ўнутранага свету, што звычайна выяўляецца ў праявічым творы праз катэгорыю «мастацкі характар».

Даследчыкі пацвярджаюць бясспрэчны факт: усё большая і большая цікавасць пісьменнікаў да заканамернасцей паводзін чалавека, асаблівасцей яго ўнутранага жыцця з'яўляецца агульнай і даволі важнай тэндэнцыяй XX – пачатку XXI стагоддзя. Псіхалагізм як творча-выяўленчую асаблівасць прозы XX стагоддзя дакладна ахарактарызаваў Б. Сучкоў, які пісаў, што многія лепшыя мастацкія слова «ўсё болей увагі надаюць псіхалогіі герояў, засяроджваючыся на глыбінным адлюстраванні ўнутранага свету чалавека, удаस्कанальваючы інструментарый даследавання патаемных куточкаў душы сваіх герояў» [1, с. 401].

Псіхалагізм непасрэдным чынам звязаны з уменнем мастака слова ствараць тыпы і матывы паводзін, духоўныя і душэўныя працэсы ў адпаведнасці з рэальнымі законамі псіхалогіі. Узаемасувязь герояў (персанажаў) з навакольным асяроддзем паказваецца пісьменнікамі як складаны і шматгранны працэс, у выніку якога фарміруецца характар героя. Але пры гэтым мастак слова выдатна індывідуалізуе

псіхалагічныя асаблівасці кантактаў герояў са знешнім светам, вылучае найбольш характэрныя для іх паводзін маральна-духоўныя дамінанты.

Мастацкую літаратуру справядліва называюць чалавечым мастацтвам, бо пісьменнікі сапраўды часта заглядаюць у душу чалавека, імкнуцца зразумець, што адбываецца з ім, яго ўнутраным светам, чым выкліканы яго душэўныя хваляванні, асабліва калі парушаецца стары лад, асновы, нормы і традыцыі. У мастацкіх творах, як правіла, дэтальна апісваюцца сітуацыі, у якіх раскрываюцца мастацкія характары.

Выявіць ідэйна-эстэтычны пафас твора можна толькі на аснове аналізу маральна-псіхалагічнага, духоўнага аблічча герояў, праз асаблівасці раскрыцця іх характараў, а таксама асэнсоўваючы той ці іншы твор у літаратурным ці сацыякультурным кантэксце.

Паняцце мастацкага характару сфарміравалася дзякуючы дасягненням мастацкай думкі XIX стагоддзя: «Гэта вобраз чалавека, абмаляваны з вядомай паўнотай і індывідуальнай акрэсленасцю, праз які раскрываецца як абумоўлены дадзенай грамадска-гістарычнай сітуацыяй тып паводзін, так і характэрная аўтару маральна-эстэтычная канцэпцыя людскога існавання. Мастацкі характар – арганічнае адзінства паўтаральнага і індывідуальнага непаўторнага, аб'ектыўнага і суб'ектыўнага» [2, с. 215].

Тэорыя мастацкага характару мае сваю даўнюю гісторыю. Гэтым пытаннем

ПРА АЎТАРА

ТКАЧУК Валянціна Васільеўна.

Нарадзілася ў в. Замосце Калінкавіцкага раёна Гомельскай вобласці.

У 2008 годзе скончыла Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна, у 2012 годзе – аспірантуру гэтай ВУН.

З 2010 года працуе выкладчыкам беларускай мовы і літаратуры ў гімназіі г. Іванава.

Аўтар каля дзесяці апублікаваных работ.

Сфера навуковых інтарэсаў: літаратуразнаўства.

цікавіліся Арыстоцель у знакамітай «Паэтыцы», Гегель у «Эстэтыцы», мастацкі характар займае значнае месца у шматлікіх даследаваннях. Гэта найперш працы вядомых навукоўцаў С. Аверынцава, М. Бахціна, С. Бачарова, Дз. Ліхачова, Л. Гінзбург і інш. Яны выразна сведчаць аб цікавасці даследчыкаў да пытання, аб якім ідзе размова, у літаратуразнаўстве другой паловы ХХ стагоддзя. Варта адзначыць, што многія літаратуразнаўцы справядліва адносяць мастацкі характар да катэгорыі, уласцівай найперш прозе, бо ён будзеца на аснове сюжэтнай лініі (якая адсутнічае ў паэзіі), на асаблівасцях моўных характарыстык героў і інш.

Важным момантам пры вывучэнні пытання мастацкага характару як формы ўзаемадзеяння аўтара і героя з'яўляецца той факт, што на працягу некаторага часу структура паняцця «мастацкі характар» змяняецца на аснове аўтарскай канцэпцыі чалавека, аўтарскага разумення і ўспрыняцця ўчынкаў, думак чалавека-героя.

Праблема псіхалагізму ў літаратуры таксама распрацоўвалася даследчыкамі А. Іезуітавым [3], В. Кампанейцам [4]. Гэтыя аўтары разглядалі стануленне закранутай з'явы ў літаратуры ў агульным плане. Адзін з вядомых даследчыкаў, працы якога стаяць на мяжы літаратуразнаўства і псіхалогіі, прафесар Саратаўскага ўніверсітэта І. Страхаў выказаў слушнае меркаванне: «Асноўныя формы псіхалагічнага аналізу можна падзяліць на адлюстраванне характараў «знутры», гэта значыць шляхам мастацкага пазнання ўнутранага свету дзеючых асоб, які паказваецца сродкамі ўнутранай мовы, вобразаў памяці і ўяўлення; і на псіхалагічны аналіз «звонку», які перадаецца ў псіхалагічнай інтэрпрэтацыі пісьменнікам сродкаў моўнай выразнасці, моўных паводзін, мімічнага і іншых сродкаў знешняга праяўлення псіхікі» [5, с. 4]. У якасці матэрыялу для даследавання псіхалагічнага аналізу ў літаратурнай творчасці І. Страхаў абраў творчасць Л. Талстога, Ф. Дастаеўскага, А. Чэхава. Вучоны вынікова займаўся аналізам унутраных маналагаў, характарыстычных рухаў, партрэтаў і г.д.

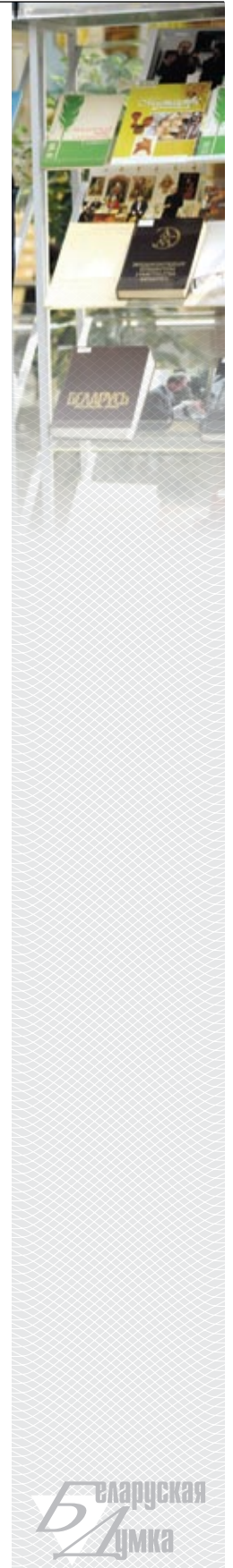
Даследуючы псіхалагізм у беларускай літаратуры ў працэсе яе развіцця, мы ўзгадваем празаікаў Я. Коласа, З. Бядулю, М. Гарэцкага, а разам з тым героў і найбольш

яскравыя эпізоды з іх твораў. Але ці не ў першую чаргу пісьменнікам-псіхолагам мы называем К. Чорнага і яго псіхалагічна-філасофскія раманы «Пошукі будучыні», «Сястра» і інш. У 20-я гады ХХ стагоддзя К. Чорны, як адзначае М. Тычына, выбірае новы напрамак развіцця творчасці – захапляецца псіхалагічным аналізам, які быў папулярны ў той час у рускай і еўрапейскіх літаратурах і літаратуразнаўстве. З кожным творам беларускага пісьменніка ўзмацняецца імкненне даследаваць унутраны свет чалавека, ісці ў глыбіню яго пачуццяў і думак.

Ад твора да твора ўдакладняецца і ўскладняецца псіхалагічная, маральна-этычная і сацыяльная характарыстыка чорнаўскага героя. Паступова ён вырастае ў вобраз, які ўвасабляе лепшыя рысы беларускага народа, яго гістарычны лёс. Творчыя пошукі і спробы прывялі пісьменніка да вялікай прозы. Раман «Сястра» – не толькі вынік псіхалагічнай прозы, але і яе працяг. Дэталёва вывучаючы тое, як нараджаюцца і развіваюцца ў душы герояў часта няўлоўныя пачуцці, думкі і іх адценні, вострыя настроі і перажыванні, К. Чорны імкнецца зразумець сэнс чалавека, вызначыць яго месца і ролю ў агульным руху грамадства, усвядоміць характар, зірнуць у будучае.

Урокі псіхалагічнага майстэрства К. Чорнага атрымалі плённае развіццё ў творах беларускіх празаікаў наступных пакаленняў: І. Мележа, В. Быкава, В. Адамчыка. Стварэнне яскравых і паўнакроўных характараў магчыма толькі пры ўзнаўленні сутнасных унутраных якасцей асобы. Класікі сусветнай і айчынай літаратуры, за вельмі рэдкім выключэннем, з'яўляюцца тонкімі псіхолагамі, даследчыкамі душы чалавека. К. Чорны на пачатку мінулага стагоддзя сцвярджаў, што чалавек – гэта цэлы свет, адна істота – неахопная прастора, і разглядаць яго трэба толькі тады, калі ўмееш. Гэтае меркаванне раскрыла не толькі сэнс творчасці пісьменніка, але і значнай часткі літаратуры XIX і XX стагоддзяў.

У вялікім эпічным творы пісьменнік звычайна стварае цэлы шэраг непаўторных асоб, характараў, узнаўляе іх жэсты, толькі для іх характэрныя словы, паводзіны, апісвае ўчынкі. Чым глыбей мастак слова разумее, успрымае рэчаіснасць, тым больш дакладна, шматгранна малюе ён вобразы і характары ў сваіх творах. Як прыклад варта

ўзгадаць трылогію Я. Коласа «На ростанях», у якой аўтар стварае героя, які думае, разважае, перажывае, спрачаецца, імкнецца зразумець і заняць сваё месца ў грамадстве.

Мастацкі характар лічыцца цэласным, удалым і сэнсавым закончаным у тым выпадку, калі аўтар не проста фіксуе псіхалагічныя станы героя твора, а паказвае эвалюцыю яго ўнутранага свету.

Даволі часта атрымліваецца так, што эвалюцыя мастацкіх характараў у літаратуры ўвасабляе рух часу. Аснова многіх твораў – менавіта развіццё характараў. Час не проста адлюстроўваецца ў асобах, а рэалізуе сябе ў мастацкіх вобразах. Некаторыя пісьменнікі даследуюць, абмалёўваюць пэўную эпоху, яе ўплыў на стан і настроі грамадства. Літаратура характарызуецца тым, што час урываецца ў кнігі, вучыць, падказвае, у якім накірунку пісьменніку неабходна раскрываць тэму.

Варта заўважыць, што запамінальны характар можна стварыць толькі сродкамі, прыёмамі псіхалагізму, якія падкрэсліваюць індывідуальнасць, своеасаблівасць унутранага свету чалавека.

Паняцце «псіхалагізм» трывала ўвайшло ў літаратуразнаўства і прызнаецца асноўным прынцыпам мастацтва. Пра гэту з'яву было вядома яшчэ ў часы Антычнасці і Сярэднявечча. Пачуцці чалавека, яго ўспрыняцце і разуменне навакольнага асяроддзя сталі аб'ектам творчых набыткаў пісьменнікаў-сентыменталістаў. Псіхалагізм як спосаб індывідуалізацыі мастацкага вобраза на шляху свайго развіцця змяняўся, пераасэнсоўваўся, набываў некаторыя новыя прыёмы і сродкі стварэння характараў. Псіхалагізм – важная якасць рэалістычнай літаратуры, дзе жыццё чалавека, яго духоўныя пошукі звязаны з яго існаваннем у грамадстве, дзе ёсць падставы гаварыць пра сувязь унутранага свету са светам знешнім.

А. Есін у кнізе «Псіхалагізм рускай класічнай літаратуры» грунтоўна выкладае тэарэтычны аспект дадзенай праблемы. Яго выказванні ў гэтай сувязі застаюцца і сёння слушнымі і аўтарытэтнымі. Даследчык адзначае, што найбольшыя магчымасці для адлюстравання ўнутранага свету чалавека мае эпічны род літаратуры, а таксама падае кароткія дэфініцыі прыёмаў псіхалагічнага адлюстравання: псіхалагічны аналіз і самааналіз, унутраны маналог, «дыялектыка

душы», мастацкая дэталі. Літаратуразнавец адзначае: «Адлюстраванне ўнутранага свету чалавека – псіхалагізм у прамым сэнсе слова – уяўляе сабой спосаб стварэння вобраза, спосаб узнаўлення і асэнсавання таго ці іншага жыццёвага характару; такі псіхалагізм належыць да вобласці формы, характарызуе стыль, стыльовую своеасаблівасць твора» [6, с. 10].

Аўтар вызначае розныя узроўні значэння слова «псіхалагізм»: «У шырокім сэнсе пад псіхалагізмам разумеецца ўсеагульная ўласцівасць мастацтва, якая заключаецца ва ўзнаўленні жыцця чалавека, у адлюстраванні характараў людзей» [6, с. 4]. А ў літаратуразнаўстве пад тэрмінам «псіхалагізм» замацавалася больш вузкае паняцце, згодна з якім ён – уласцівасць, характэрная не для ўсяго мастацтва і для ўсёй літаратуры, а толькі для пэўнай яе часткі. Пры гэтым падкрэсліваецца, што «пісьменнікі-псіхалагі» адлюстроўваюць унутраны свет чалавека асабліва ярка, ажыўлена і падрабязна, дасягаюць адметнай глыбіні ў яго мастацкім асваенні» [6, с. 5].

Варта адзначыць, што псіхалагізм як асаблівая эстэтычная якасць узнікае не заўсёды. Пра яго можна гаварыць толькі ў тым выпадку, калі псіхалагічнае адлюстраванне – гэта важны сродак, пры дапамозе якога ствараецца характар, калі яно нясе значную сэнсавую нагрукку, раскрывае асаблівасці тэматыкі і праблематыкі твора.

А. Есін, улічваючы некаторыя вынікі даследаванняў І. Страхова, вылучае асноўныя формы псіхалагізму: прамая – «унутраная», ускосная – «знешняя» і сумарна-абазначальная – спосаб расказаць чытачу пра думкі і пачуцці персанажа з дапамогай назвы, даволі кароткай характарыстыкі тых працэсаў, якія адбываюцца ва ўнутраным свеце героя.

Натуральна, што кожная форма псіхалагічнага адлюстравання валодае рознымі пазнавальнымі, выяўленчымі магчымасцямі. У пісьменнікаў, якіх можна назваць тонкімі псіхалагамі, звычайна для ўзнаўлення душэўных хваляванняў выкарыстоўваюцца ўсе тры формы.

Актуальным пытаннем псіхалагізму застаецца і на сучасным этапе развіцця беларускага літаратуразнаўства. Да яго ўжо звярталіся беларускія даследчыкі. Неабходна ўзгадаць працы А. Андрэева [7], В. Залатухінай [8], В. Козіч [9] і інш. Адною з

грунтоўных прац, што паклалі пачатак вывучэнню, тэарэтычнаму асэнсаванню гэтай з’явы ў беларускім літаратуразнаўстве 2-й паловы XX стагоддзя, стала манаграфія А. Матрунёнкі «Псіхалагічны аналіз і станаўленне беларускага рамана» [10]. Аўтар даследавання, прасачыўшы сувязь развіцця псіхалагічнага аналізу са станаўленнем беларускага рамана, прыйшоў да высновы, што існуе ўзаемасувязь індывідуальнага характару і таленту мастака слова з аб’ектыўнымі ўмовамі развіцця літаратуры. Аднак інструментарый псіхалагізму – спосабы, прыёмы, сродкі адпаведнага аналізу – у беларускім літаратуразнаўстве распрацоўваўся даволі інертна.

На наш погляд, цікавая і карысная ў плане сістэматызацыі інструментарыю, шляхоў, прыёмаў і сродкаў псіхалагізму ў мастацкім творы праца В. Залатухінай «Псіхалагізм у літаратуры» [8]. Даследчыца надае асаблівую ўвагу тэорыі пытання, абгрунтаванню разнастайных сучасных падыходаў пры даследаванні мастацкага псіхалагізму ў літаратуры XX стагоддзя. Аўтар улічыла вопыт многіх айчынных і замежных даследчыкаў, філосафаў, якія працавалі над адзначанай праблемай у мастацкай літаратуры.

Сучаснае айчыннае літаратуразнаўства да глыбокага спасціжэння, асэнсавання, раскрыцця і тэарэтычнага абгрунтавання псіхалагізму на новым узроўні яшчэ не звярталася. Гэта абумоўлена тым, што з часоў савецкай літаратуры тэарэтычная база псіхалагізму складалася на аснове рэалістычнай канцэпцыі асобы. Айчынныя даследчыкі арыентаваліся на традыцыйныя спосабы ўзнаўлення паводзін і ўнутранага жыцця героя. Многія замежныя літаратуразнаўцы праяўлялі цікавасць да псіхааналітычных тэорый З. Фрэйда, К. Юнга, аддаючы перавагу скрупулёзнаму, дэталёваму вывучэнню патаемнай, «ўнутранай» сферы героя літаратуры. У заходнім літаратуразнаўстве псіхалагічны змест мастацкага твора стаў прадметам некаторых тэорый літаратуразнаўчага псіхааналізу (М. Банапарт), «псіхакрытыкі» (Ш. Марон), атрымаў асэнсаванне ў сістэме «тэкст – аўтар». Да тэарэтычнага вывучэння гэтай праблемы звяртаўся расійскі вучоны В. Кампанеец. Ён разглядаў псіхалагізм не як прыём, а як якасць мастацкай літаратуры, якая змяшчае ў сабе і псіхалогію аўтара.

Пад псіхалагізмам ён прапануе разумець:

- уласцівасць мастацкай літаратуры;
- увасабленне псіхалогіі аўтара;
- адлюстраванне адпаведнай якасці ў характары і паводзінах героя [4].

Шматлікія трактоўкі праблемы псіхалагізму служаць доказам таго, што існавала і існуе неадназначнасць яе асэнсавання ў тым, што датычыцца мастацкай літаратуры. Напрыклад, літаратуразнавец А. Іезуітаў выказвае меркаванне, што пад псіхалагізмам варта разумець спецыяльную, мэтанакіраваную распрацоўку спосабаў і формаў увасаблення і раскрыцця псіхалогіі чалавека, героя мастацкага твора [3]. Даследчыкі слухна прапануюць размяжоўваць у творы псіхалогію аўтара, чытача і героя. Складанасць катэгорыяльнага вызначэння абумоўлена і фармальна-змястоўнымі якасцямі псіхалагізму. Большасць літаратуразнаўцаў бачылі ў ім спосаб мастацкага адлюстравання ўнутранага свету герояў. Цяжкасці ўзніклі і пры вызначэнні месца псіхалагізму ў сістэме тэарэтыка-літаратурных паняццяў.

Паколькі ў гэту сферу былі ўключаны кампаненты прадметнай выразнасці (партрэты, пейзажы, дэталі) і тое, для чаго не характэрны прадметнасць, нагляднасць (узнаўленне псіхалогіі герояў), то такі слой мастацкага твора адносілі да стылю, вобразнага зместу, да змястоўна-фармальна-якасцей. Якасна новы этап у вывучэнні і даследаванні з’явы, пра якую ідзе размова, звязаны з развіццём псіхалагічнага рамана XIX стагоддзя, які абавязаны сентыменталізму. Галоўныя прыкметы такога рамана: характар кіруе сюжэтам, мімічныя і іншыя сродкі знешняй і ўнутранай псіхалагічнай выразнасці, лірыка-філасофскія адступленні.

У беларускім літаратурным працесе XX стагоддзя назіраецца павышэнне цікавасці да ўнутранага свету і духоўнага жыцця герояў мастацкіх твораў. Іх характар змяняецца, канцэптуальна паглыбляецца менавіта за кошт сродкаў псіхалагічнай выразнасці, набывае разнастайныя формы і новыя філасофска-светапоглядныя якасці. Беларуская літаратура, найперш проза, выяўляе цікавасць як да стыхій ўнутранага хаосу, так і цялеснасці, што абумовіла ўзнікненне і функцыянаванне новых варыянтаў псіхалагізму.

Калі гаварыць пра літаратурную рэальнасць, можна сцвярджаць, што мастацкі ха-

рактар значна шырэйшы за свайго носьбіта-героя, ён раскіданы па ўсім творы. Таму героя неабходна разглядаць як персанажны цэнтр, да якога скіраваны яго матыўныя, тэматычныя і іншыя структуры.

Псіхалагізм пры стварэнні характару – гэта сістэма мастацка-выяўленчых сродкаў, скіраваных на тое, каб чытач мог самастойна ўявіць матывацыю ўчынкаў, думак і меркаванняў героя. Выкарыстанне прыёму дае аўтару магчымасць уключыць чытача ў эмацыянальны свет твора, падвесці да разважанняў і аналізу пэўнай сітуацыі.

У апошнія дзесяцігоддзі XX і ў пачатку XXI стагоддзя у літаратуразнаўстве адраділася цікавасць да ўзнятай праблемы. У гэты час дыскутуецца пытанне «псіхалагізм і антыпсіхалагізм у культуры». Найбольш значнай лініяй супрацьстаяння тут з’яўляюцца адносіны да суб’екта, вылучэнне яго месца і ролі ў літаратурным працэсе або поўнае адмаўленне яго значэння ў творчасці.

Псіхалагізм і антыпсіхалагізм у гісторыка-культуралагічнай крытычнай літаратуры сёння разумеюцца як супрацьлеглыя паняцці.

Еўрапейскае літаратуразнаўства новага часу псіхалагізм разглядае наступным чынам – вылучаецца суб’ект, які характарызуецца на аснове пэўных крытэрыяў: узрост, месца вучобы або працы, любімы занятак, схільнасці, знешні выгляд, сацыяльная роля, грамадская пазіцыя, побыт, эмацыянальны настрой, міміка і жэсты, манера гаварыць, узаемаадносіны з іншымі і г.д.

Большасць даследчыкаў пагаджаюцца, што найбольш яскравае адлюстраванне псіхалагізм знайшоў у літаратуры рэалізму. Тыповы рэалістычны характар – гэта спалучэнне аналізу і сінтэзу, асобны феномен і сацыяльна-дэтэрмінаваны характар.

Як вядома, галоўную асаблівасць рэалістычнай літаратуры складае імкненне аўтара да асэнсавання надзённых праблем чалавека. Сярод арыгінальных прызвікаў-рэалістаў другой паловы XX стагоддзя варта адзначыць І. Пташнікава, А. Жука, Г. Марчука, В. Карамазава, А. Казько і інш. Для іх твораў уласціва заглыбленая аўтарская ўвага да ўнутранага свету чалавека, абумоўленага нацыянальным псіхатыпам, культурнымі традыцыямі і асабістым светапоглядам аўтара. Большасць твораў названых пісьменнікаў вызначаюцца аналізам

пачуццяў, унутранага аблічча герояў, праз якія найперш выяўляецца іх характар.

Мастацкая літаратура ствараецца для таго, каб асэнсаваць рэальнасць, якую людзі вельмі часта не заўважаюць, не задумваюцца над праблемамі, якія маюць як грамадскі, так і глыбока асобны характар. Пісьменнік прымушае рэцыпіента пранікаць у свет твора, хвалявацца разам з літаратурнымі героямі. У такім выпадку літаратура і вучыць, і адкрывае тое, што самастойна часам можна і не заўважыць.

Украінскі літаратуразнавец Н. Жлукценка слушна мяркуе, што «генеральная ідэя літаратуры як чалавеказнаўства заключаецца ў звароце да ўнутранага свету асобы, да яе пачуццяў і душэўных рухаў» [11, с. 3]. Псіхалагізм, на думку даследчыцы, прысутнічае заўсёды і ўсюды. Ён развіваўся і развіваецца разам з мастацтвам слова, парознаму праяўляе сябе ў разнастайных жанрах і ў творчасці розных пісьменнікаў.

Такім чынам, на працягу свайго развіцця мастацкая літаратура ўдасканальвала спосабы і прыёмы даследавання і адлюстравання душэўнага жыцця героя. Зварот да псіхалагізацыі беларускай мастацкай прозы апошніх дзесяцігоддзяў абумоўлены непакоем за стан гуманістычных і маральных каштоўнасцей чалавецтва, імкненнем вырашаць праблемы сучаснасці.

Развіццё псіхалагічнай прозы навукова абгрунтавана некаторымі даследчыкамі. Аднак спецыяльнае даследаванне сучаснай беларускай псіхалагічнай прозы ў айчынным літаратуразнаўстве адсутнічае.

Мы цалкам пагаджаемся з беларускім літаратуразнаўцам А. Андрэевым, які адзначае, што «аналітычная, псіхалагічная проза – найбольш перспектыўная галіна выкарыстання псіхалагізму ў літаратуры. Псіхалагізм стаў спосабам прадставіць новую структуру персанажа – характар. Характар у літаратуры становіцца праявай асобы. Позні рэалізм 2-й паловы XX стагоддзя вызначаецца псіхалагізмам» [12, с. 215]. І нават пры такіх падыходах не адмаўляецца прысутнасць псіхалагізму як унутранай якасці мастацкага твора. Аб гэтым яскрава сведчаць многія мастацкія творы беларускіх прызвікаў другой паловы XX стагоддзя, насычаныя разнастайнымі прыёмамі псіхалагічнага адлюстравання. Беларускія майстры слова пры стварэнні мастацкага характару ўмела выкарыстоў-

ваюць інфармацыйна-выяўленчую сістэму псіхалагізму, што робіць іх творы не толькі цікавымі, змястоўнымі, але і канцэптуальна глыбокімі, дзейснымі. Звернемся, напрыклад, да рамана І. Пташнікава «Алімпіяда», дзе толькі манера гаварыць апісваецца надзвычай разнастайна, што выразна характарызуе герояў, ёміста ўдакладняючы і дапаўняючы той ці іншы тып мастацкага характару. У творы чытаем:

- закрычаў на ўсё горла (с. 21)
- гаварыў ціха (с. 22)
- гаварыў цішэй, расцягваючы словы: стыдзіў (с. 22)
- падцінаў (с. 23)
- ласкава загаварыў (с. 35)
- сказала скоранька, як спяшалася апраўдацца (с. 36)
- гаворыць рэзка і кораценька, брэхам (с. 37, с. 40)
- загамзаў ён у нос, смеючыся (с. 59)
- засвістала ў шчэрбу (с. 68)
- выдыхнула з сябе (с. 87)
- хмыкнула (с. 87)
- зашаптала (с. 89).

У названым творы І. Пташнікава сустракаецца мноства ўнутраных маналагаў: «Сама сабе я ўжо не патрэбна. Можна, яшчэ дзецям... Дзеля іх трэба стаяць на нагах, пакуль ногі пад табой. Пакуль зямлю бачыш – трэба ісці па ёй. Ці ўперадзе дзяцей, ці ззаду, калі не можаш уперадзе. Уперадзе – павядзеш. Ззаду – убачыш, як яны ідуць і куды – павернеш. Злегчы ўсягды паспеешца...» [13, с. 559]. Гэтыя радкі напоўнены псіхалагічнай глыбінёй, у іх усебакова выяўляюцца найважнейшыя грані душы беларускай жанчыны, нястомнай працаўніцы-маці.

У колеравай палітры рамана дамінуе жоўты колер: жоўтая хустка, жоўтая сумка, свет здаваўся жоўтым, жоўтая каса, жоўтыя тулягі-воблакі, жаўцізна вісіць на асіне і г.д. Варта звярнуць увагу на выразную мастацкую дэталю – жоўтыя юргіні – гэтыя кветкі, якія вельмі падабаліся Фірагу, іх прынесла Таццяна на могількі. Пасля гібелі Фірага ўвесь свет для Таццяны стаў жоўтым – сонца, маяк, стрэхі хат, брук, платы, частакол, «і рука, і чорная сумачка палыскаліся жоўтым юргіневым цветам» [13, с. 520], зямля, канцелярыя, паперы. Наваколле для Таццяны напоўнілася болем, пакутамі, стратай, жахам. Жоўтая колеравая дамінанта – важная сэнсавая дэталю пры спасціжэнні характару і светаадчування гэтай герані.

Рэалізацыю разнастайных псіхалагічных прыёмаў для стварэння мастацкага характару мы знаходзім у прозе А. Жука («Праклятая любоў»), В. Быкава («Знак бяды», «Сотнікаў»), Г. Марчука («Кветкі правінцы») і інш.

Як нам падаецца, у айчынным літаратуразнаўстве адсутнічае адзінства ў тэарэтычных падыходах да праблемы псіхалагізму; перавага надаецца распрацоўцы пытанняў індывідуальна-аўтарскага псіхалагізму (псіхалагізм К. Чорнага, М. Гарэцкага, В. Быкава). Разам з тым для беларускай літаратуры 1980–1990-х гадоў уласцівы псіхалагізм як агульная, важная тыпалагічная якасць. Беларускія празаікі другой паловы ХХ стагоддзя актыўна выкарыстоўваюць у сваёй творчай дзейнасці разнастайныя сродкі псіхалагічнага адлюстравання для стварэння запамінальных, каларытных, канцэптуальных мастацкіх характараў, якія выразна прэзентуюць беларускі ментальны тып у псіхакультурнай парадыгме сучаснасці. ▀

ЛІТАРАТУРА

1. Сучков, Б.Л. Лики времени. Статьи о писателях и литературном процессе: в 2 т. / Б.Л. Сучков. – Т. 1. – М., 1976.
2. Краткая литературная энциклопедия: в 9 т. – Т. 8. – М., 1975.
3. Иезуитов, А. Проблемы психологизма в эстетике и литературе / А. Иезуитов // Проблемы психологизма в советской литературе: сб. статей / под ред. В.А. Ковалева и А.И. Павловского; АН СССР. Ин-т рус. литературы. – Л.: Наука, 1970.
4. Компанец, В.В. Художественный психологизм в советской литературе (1920-е годы) / В.В. Компанец. – Л.: Наука, 1980.
5. Страхов, И.В. Психологический анализ в литературном творчестве: в 2 ч. / И.В. Страхов. – Ч. 1. – Саратов, 1973.
6. Есин, А.Б. Психологизм русской классической литературы / А.Б. Есин. – 2-е изд., перераб. – М., 2003.
7. Андреев, А.Н. Целостный анализ литературного произведения: учеб. пособие для студентов вузов / А.Н. Андреев. – Минск: НМЦентр, 1995.
8. Золотухина, О.Б. Психологизм в литературе / О.Б. Золотухина. – Гродно: ГрГУ, 2009.
9. Козіч, В. Псіхалагізм як праблема ў вывучэнні сучаснай беларускай прозы // Сучасная беларуская літаратура і працы славянскага культурна-цывілізацыйнага ўзаемадзеяння: матэрыялы міжнар. навуц.-практ. канферэнцыі, Мінск, 28 мая 2008 года; рэдкалегія: В.А. Максімовіч (навуц. рэд.) [і інш.]. – Мінск: Права і эканоміка, 2008.
10. Матрунёнак, А.П. Псіхалагічны аналіз і станаўленне беларускага рамана / А.П. Матрунёнак. – Мінск, 1975.
11. Жлуктенко, Н.Ю. Английский психологический роман XX века / Н.Ю. Жлуктенко. – Киев: Вища школа, 1988.
12. Андреев, А.Н. Психологизм в литературе: несколько принципиальных штрихов / А.Н. Андреев // Славянская литература ў кантэксце сусветнай: зб. навуц. арт.: у 3 т. / Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт. Філалагічны факультэт; рэдкалегія: Г.М. Бутырчык (адказны рэдактар) [і інш.]. – Т. 3. – Мінск, 2010.
13. Пташнікаў, І. Алімпіяда (Воблакі шасцідзясятых) / І. Пташнікаў. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1985.

